

faiz (ribâ) kavramına islâmî bir yaklaşım

Mahmut ÖZDEMİR

Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi

Giriş

İslâm'ın iktisadî alandaki görüşleri, onun inanç, ibadet, ahlâk, hukuk, sosyal hayat, siyaset ve genel dünya görüşlerinden ayrı ve bağımsız ele alınmaz. Onun bütün ilkeleri birbirleriyle yakından ilgilidir. İslâm'ın herhangi bir konudaki görüşü incelenirken diğer bütün ilkeleri ve kuralları da göz önünde tutulmalıdır. Aksi takdirde sağlıklı ve doğru bir inceleme yapılamaz ve doğru sonuçlara ulaşılamaz.

Faiz yasağı da İslâm'ın iktisadî konulardaki temel ilkelerinden olduğuna göre, bu ilke, itikat, ahlâk, siyaset ve hukukla ilgili olmakla beraber aynı zamanda ve esas itibariyle iktisadî bir ilkedir. Faiz konusundaki ilke ve kurallar ile zekât konusundaki ilke ve kurallar, birbirinden ayrı düşünülemez. Çünkü zekât, bir bakıma bir din kurumu, bir bakıma bir ekonomi kurumu bir bakıma da bir sosyal kurumdur.¹ İlk bakışta tamamen bir malî yasak olarak görünen faiz, inanç, ibadet, ahlâk ve hukuk ile de yakından ilgilidir. Bunun için faizi, çeşitli yönlerden incelemek lazımdır.

Faiz üzerinde çok yönlü tartışmalar yapılmıştır. Bugün “faizsiz bir ekonomi”nin olamayacağını savunanlar olduğu gibi, ekonomideki krizlerin, düzensiz gelişmelerin ve buhranların; toplumdaki iktisadî, içtimâî ve hatta ahlâkî bunalım ve huzursuzlukların faizden meydana geldiğini söyleyenler de vardır.

Batılı ekonomistler ve bilim adamları, ekonomik hayatta geçerli olan faiz oranlarının makul olup olmadığını; faiz oranının şu veya bu seviyesinin uygun ve mümkün olduğunu tartışmışlardır. Batı insanının içinde bulunduğu materyalist şartlar ve tesirler, zamanla bu tartışmanın yönünü, faizin meşru olup olmaması noktasından, uygun faiz oranının tespit ve tayini noktasına çevirmiştir. Dolayısıyla Batılılar faizin yasak olmadığını, ekonomide gerekli hatta zorunlu olduğunu düşünmeye başlamıştır.

Yahudilik ve Hristiyanlık’ta olduğu gibi İslâm’da da faize karşı takınılan tavır açık ve kesindir. İslâm’ın zuhuruyla beraber, faizin ayet ve hadislerle yasaklanmasından bu tarafa böyle devam edegelmiştir. İlk yasaklandığı sıralarda İslâm’ın dışındakiler tarafından faiz yasağına itiraz edilmemiş değildir. İtirazlarına dayanak olarak alım-satımın faize benzemesini göstermişler; “Alım-satım da ancak faiz gibidir.” demişlerdir. Bunlara karşılık Allah Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyurur: “*Ribâ (faiz) yiyenler, kendilerini şeytan çarpmış kimseden başka bir halde (kibirlerinden) kalkmazlar. Böyle olmaları da onların ‘Alım-satım da ancak ribâ gibidir.’ demelerindedir. Hâlbuki Allah, alış-verişi helal, ribâyı (faizi) haram kılmıştır...*” (Bakara Suresi, 275).

Faiz oranının düşük olması durumunda, makul olacağını, haram olmayacağını iddia edenler de olmuştur. Oranın düşük olması halinde faizin meşru olacağı iddiasının dayanağı zayıftır. Çünkü faiz oranları, ülkelere göre değişik olduğu gibi aynı ülkede dönem veya yıllara göre de değişik olabilmektedir. Herhangi bir faiz oranı, bir ülkede normal ve makul kabul edilmesine karşılık, bir diğerinde çok yüksek sayılmaktadır. Aynı şekilde herhangi bir faiz oranı, yılın birinde normal karşılanmasına karşılık, aynı ülkede daha sonraki yıllarda bu oran çok aşırı görülebilmektedir. Anlaşıyor ki faiz sorununa, oranlar seviyesinde çözüm aramak geçerli bir yol değildir.

I. FAİZİN (RİBÂNIN) TANIMI

Kur’an-ı Kerim’de, Hadis-i Şeriflerde ve diğer İs-

lâmî kaynaklarda «ribâ» kelimesi kullanılmasına karşılık, konuyla ilgili günümüz literatüründe ve uygulamada “faiz” kelimesi kullanılmaktadır. Aynı kavram için iki ayrı kelimenin kullanılmasıyla, ribâ ve faiz gibi iki kelime arasında bir anlam farkı olduğu izlenimi verilmektedir. Aşağıda da izah edileceği gibi ribâ ve faiz kelimeleri arasında küçük bir fark olduğu gerçektir. Fakat bu, ribâ ve faizin iki ayrı kavramı ifade ettiğini göstermez. Her iki kelime de Arapça kökenli olup fazlalık ve ilave anlamlarına gelmekle birlikte, kolaylıkla birbirinin yerine kullanılmaktadır.

Bugün “faizsiz bir ekonomi”nin olamayacağını savunanlar olduğu gibi, ekonomideki krizlerin, düzensiz gelişmelerin ve buhranların; toplumdaki iktisadî, içtimâî ve hatta ahlâkî bunalım ve huzursuzlukların faizden meydana geldiğini söyleyenler de vardır.

A. Ribânın (Faizin) Lügat Anlamı

Kur’an-ı Kerim’de belirtilen “ribâ” kelimesinin yapısını “RBV” harfleri teşkil etmektedir. Bu harflerin bir araya gelmeleriyle ortaya çıkan anlam ise “gelişme, yükselik, fazlalık, yükselti ve ilâve” olmaktadır. Arapça’da bir mal çoğalır veya gelişirse buna, “Mal faize uğradı.” denir. Bir kimse bir şeyi çoğaltıp üretirse “Onu faizleştirdi yani çoğalttı.” denir.²

Ribâ ve faiz kelimeleri ve türevleri Kur’an-ı Kerim’in neresinde geçtiyse yükselme, üreme, çoğalma, fazlalık anlamlarında kullanılmıştır.

“... *Sen yeryüzünü kupkuru ve ölü görürsün. Fakat biz onun üstüne suyu (yağmuru) indirdiğimiz zaman o harekete gelir, kabarır, her güzel çiftten nice nebat bitirir*” (Hacc Suresi, 5).

Bu ayette ribâ ile aynı asıldan gelen “rabet” kelimesi, “üremek”, “kabarmak” anlamındadır.

“*Allah ribânın bereketini tamamen giderir. Sadaka (sı verilen mal) ları ise artırır. Allah (haramı helâl tanımakta ısrar eden) çok kâfir, çok günahkâr hiç kimseyi sevmez.*” (Bakara Suresi, 276) mealindeki ayette ribâ, çoğalmak, bereketlendirmek anlamındadır.

"Allah gökten bir su indirmiştir ve vadiler kendi miktarlarıncaya sel olmuştur. Sel de yüze çıkan bir köpük yüklenip götürmüştür. Bir zinet veya bir meta ara(yıp yap)mak için ateşte üzerine (körükleyip) yaktıkları şeylerden (madenlerden) de bunun gibi bir köpük (posa) hâsıl olur. İşte Allah, hak ile batılı böyle çarpıştırır. Amma köpük atılır gider. İnsanlara fayda verecek olan şeye (asıla, cevhere) gelince; işte bu, yeryüzünde kalır. Allah böylece misaller irad eder..." (Ra'd Suresi, 17).

Bu ayetin ilk kısmında söz konusu olan ve ribâ ile aynı kelimeden türeyen "râba" kelimesi "dolup taşma" ve "kabarma" anlamında kullanılmıştır.

"Öyle ki (her ümmet) Rabb'lerinin peygamberlerine isyan ettiler. Bundan dolayı O da kendilerini fazla bir şiddetle yakalayiverdi" (Hâkka Suresi, 10). Bu ayette "râbiyeten" kelimesi geçmekte ve şiddet bakımından "fazlalık" ve "artıkça artan" anlamlarında kullanılmaktadır.

"Cinsi ve miktarı aynı olan iki şey, yek diğeri ile mübadele edildiğinde veren veya alan kimselerden bir taraf için kabul edilen ziyade ve fazla olan mala ribâ denir."

"İpliğini sağlamca büktükten sonra söküp bozan (kadın) gibi olmayın. Bir ümmet bir ümmetten (malca ve sayıca) daha çoktur diye yeminlerinizi aranızda bir hile ve fesat mevzuu edinir misiniz? Herhalde Allah, sizi bununla imtihan eder. Hakkında ihtilafa düşmekte olduğunuz şeyi ise O, kıyamet gününde elbette size açıklayacaktır" (Nahl Suresi, 92). Bu ayette ise "erbâ" kelimesi "artış ve üstünlük" anlamındadır.

"Meryem'in oğlunu da anasını da (kudretimize) bir ayet (ibret) kıldık. Onları düz (yani oturmaya yarar) ve akar suya malik bir tepede barındırdık" (Mü'minün Suresi, 50). Burada "rabvetin" kelimesi "yüksek yer" manasındadır.

"İnsanların mallarında artış olması için faiz (cinsin)den verdiğiniz şey (nakd, mal, sadaka vesaire) Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını dileyerek verdiğiniz zekât ise, sevaplarını kat kat artıranlar onlar (onu verenler)dir" (Rûm Suresi, 39). Burada

"ribâ", "artma" ve "çoğalma" ve "ilâve fazlalık" anlamlarına gelmektedir.

Sözün özü olarak lügat bakımından "ribâ (faiz)", "ziyadelik", yahut "mutlak fazlalık" anlamına gelmektedir. "Ribâ, asl-ı lügatte, ziyadelenmek, fazlanmak manasına mastar olup, faiz dediğimiz ziyade-i mahsusanın ismi olmuştur".³

Buraya kadar açıklamaya çalışılan faizin (ribânın) lügat bakımından anlam ve tanımı, kavramın daha iyi anlaşılması için önemlidir. Bizi daha çok ilgilendiren, bunun istilâh anlamıdır.

B. Ribânın (Faizin) Istilâh Anlamı

Araplar, istilâhta "ribâ" kelimesini "ilâve meblağ" şeklinde anlamakta ve kullanmaktadırlar. Bu tanım, genellikle faiz kavramından anlaşılmanaya gelir. "Cinsi ve miktarı aynı olan iki şey, yek diğeri ile mübadele edildiğinde veren veya alan kimselerden bir taraf için kabul edilen ziyade ve fazla olan mala ribâ denir."⁴

"Ribâ,...Lisan-ı Şer'ide bir akdi muvazâ zımında ivazsız (karşılıksız) kalan herhangi bir fazla demektir."⁵

"Muvâza (karşılıklı değıştirme) akdinde ivazsız (karşılıksız) kalan herhangi bir fazlaya ribâ denir ki faiz dediğimiz ziyadenin adıdır"⁶. Faiz (ribâ) kelimesi, malın yahut paranın, anapara (sermaye) üzerinden çoğalması, üremesi anlamına gelmektedir.

İktisadî ve ticari faaliyetlerin zamanla daha çok genişlemesinden dolayı faiz meselesi, daha bir önem kazanmıştır. 1900'lerden sonra yeni sanayilerin ve yeni teknolojik gelişmelerin ortaya çıkmasıyla, iktisadî ve ticari hayatta epeyce değışikliğin meydana gelmesi, ribâ (faiz) kavramının özü aynı kalmak şartıyla, bunun şekli üzerinde bazı farklılıklara yol açmıştır. Bu durum, söz konusu kavramlar üzerinde kargaşalara neden olmuştur. Pek çok tartışmalara yol açmıştır. Şurası bir gerçektir ki bundan asırlarca evvel cari olan faiz (ribâ) işlemlerinin aslı esası, özü ve maksadı ne ise şimdi de odur. Esasta bir değışiklik yoktur. Şekilde ve ayrıntıda birtakım gelişmeler olmuştur. Bunlar da meselenin sadece biçimini değıştirmekten öteye gidememiştir.

Yukarıda söz konusu edilen tartışmalarda taraf olanları, "faize (ribâyaya) karşı çıkanlar" ve "faize taraf olanlar, onu meşru ve makul kabul edenler" şeklin-

de ikiye ayırmak mümkündür. Bununla beraber, tamamen veya kısmen her ikisinin bileşimini kabul edenler de bulunabilir.

Düşüncelerini, ilahî kitap olan Kur'an'dan, onun pratik hayata yansımından (tatbik edilmesinden) başka bir şey olmayan Allah'ın elçisi Hz. Muhammed (a.s.)'in sünnet ve hadislerinden esinlenerek geliştiren İslâm âlimleri, Kur'an'ın hükümlerine uygun olarak, faizin gayri meşru olduğunu kabul etmiş; bunu tavizsiz savunmuşlardır. Bunun yanında düşüncelerinin temelinde, yine ilahî bir din ve kitap bulunan bir kısım Ehl-i Kitap ve diğer gayrimüslim bilginler ise buna birtakım farklarla da olsa katılmışlardır.

Aralarında birtakım ayrılıklar olmakla beraber bütün dinler, faizle ödünç vermeyi ve onunla muamele yapmayı yasaklamaktadır. Bütün ilahî dinlerde, faizi ortadan kaldırmayı amaçlayan emirler vardır. Hatta ilahî dinlerle birlikte, gerek muharref ve gerekse insanlar tarafından uydurulmuş batıl dinlerde bile faiz alanlar ve verenler günahkâr sayılmıştır⁷. Meselâ Luka İncili, Bab 6, Cümle 34 ve 35'de, Hz. İsa (a.s.)'nin ağzından faizsiz ödünç verilmesi emredilmiştir.

Yine Kitab-ı Mukaddes, Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedid, Bab 22, Cümle: 25' de şu ifadeler yer almaktadır: **"Eğer kavmime, yanında olan fakire ödünç para verersen, ona murabahacı olmayacaksın. Onun üzerine faiz koymayacaksın."**

Aslında ilâhî bir kitap olan fakat sonradan değiştirilmeye maruz kalan, içine hurafeler karıştırılarak tahrif edilen dinî kitaplarda da faizin yasaklanmış olduğu görülmektedir. Ancak, tahrif edilmiş dinler ile mensupları arasında bazı ihtilafların çıkmış olduğunu ve hükümler arasında çelişkiler olduğunu hatırlatmakta yarar vardır. Mesela: **"Tesniye 23, Cümle 19'da, "Yabancıya faizle ödünç verebilirsin."** şeklinde bir hüküm olduğu bilinmektedir. Fakat bu hükümün, İncil'in aslından mı yoksa tahrif sonucu mu olduğu tam olarak bilinmemektedir.

Hıristiyanlıkta faiz (ribâ) yasak edilmiş olmasına rağmen "dünyanın en zengin bankasının yüzde ellibir hissesi Katolik Kilisesi'ne aittir"⁸. Durum böyle olmakla birlikte bir kısım kilise çevreleri, yine de faize karşı çıkmışlardır.

Faiz üzerindeki tartışmalarda Avrupalı bilginler ve ekonomistler, faizin meşru olduğunu ve gayri meşru sayılması için hiçbir sebebin olmadığını iddia etmişlerdir. "Hatta Batılı bilginler ve düşünürler, faizi hiç münakaşasız kabul ve tasdik etmişlerdir. Faizi sabit bir gerçek sayarak, üzerinde durmaksızın faiz fiyatının (oranının) makuliyetini tartışmışlardır. Çağdaş Batı yazarlarının kaleme aldıkları yazılar arasında, faizin müsbet bir alışveriş olup olmadığına dair bir bahse pek az rastlanır." Yani bunlar, ribâyı (faizi), meşru olup olmadığı yönünden değil de illeti ve faiz oranı yönünden incelemektedirler. Onlara göre faiz, normal bir ticari muameledir. Böyle kabul edilmektedir. Kendi düşüncelerine göre faizi, meşru ve makul karşıladıkları için faizin tanımını da bu çerçevede içinde kalarak yapmışlardır.

Hıristiyanlıkta faiz (ribâ) yasak edilmiş olmasına rağmen "dünyanın en zengin bankasının yüzde ellibir hissesi Katolik Kilisesi'ne aittir". Durum böyle olmakla birlikte bir kısım kilise çevreleri, yine de faize karşı çıkmışlardır.

Ticari, sınaî ve iktisadî alanlarda faaliyet yapmak isteyen müteşebbislerin çoğu, yapacakları faaliyet için her zaman yeterli sermayeye sahip olmayabiliyorlar. Bu yüzden ihtiyaç duydukları sermayenin bir kısmını ya bankalardan ya da özel kişilerden veya kredi veren başka kurumlardan temin ederler. İşte temin edilen belli miktar bu sermayenin yine belli sürede kullanılmasının karşılığı olarak sermayedara (kredi veren şahıs veya kuruma) ödenen bedele "faiz" denmektedir.

Bazı iktisatçılara göre faiz, kredinin bir fiyatıdır. Başka bir ifadeyle faiz, sermayeye belirli bir müddet tasarruf hakkının karşılığıdır. Bir başka tarif de şöyledir: "Faiz, belli bir süre için kullanılan para halindeki sermayenin fiyatıdır veya geliridir. Diğer bir deyişle faiz, risk karşılığında para için ödenen bir sigorta pirimidir"¹⁰.

Günümüzde bazı iktisatçılar ise faizi, paranın veya para gibi diğer tedavül vasıtalarının kirası olarak görürler. Diğer bir kısım iktisatçılar da tasarruflar için ödenen bir ücret veya sermayenin kirası olarak değerlendirirler.

Esasında faizi, paranın bir kirası olarak değerlendirmek doğru değildir. Çünkü kiralanan mallar, sahibine aynen iade edildiği gibi kira bedeli de 10 veya 100 gibi mutlak rakamlarla ifade edilir. Oysa faiz, yüzde sekiz, yüzde oniki, yüzde doksan vb. gibi oranlarla belirlenmektedir.

“Aynî olarak verilen borçlara karşılık elde edilen fazlalık” da bir faizdir. Meselâ: İhtiyaç sahibi bir çiftçinin diğer bir çiftçiden belirli zaman sonra geri vermek şartıyla aldığı belirli miktar buğdaya karşılık ödediği fazla buğday miktarı da bir faizdir¹¹.

Yukarıda açıklamaya çalışıldığı gibi faizi, sermayenin bir kirası olarak kabul etmek nasıl yanlış ise yine para ve sermayenin bir fiyatı olduğu iddiası da aynı şekilde yanlıştır.

Batılı ekonomistlere göre faiz, paranın kirası, sermayenin ücreti, tasarrufların mükafatı ve para halindeki sermayenin bir fiyatıdır. İslâm hukukçularına (fıkıhçılara) göre ise faiz, “iki malın mübadelesinde (veya istikraz muamelesinde) bir taraftan ivaza (karşılığa) mukabil olmaksızın, verilen fazla miktardır”

Eğer faiz, sermayenin bir kirası olsaydı (veya fiyatı olsaydı), faiz ödeyen kimse, almış olduğu sermayeyi sahibine iade etmezdi. Çünkü faiz vermekle sermayenin karşılığı verilmiş oluyor.

Bir fiyat karşılığında satılan veya satın alınan şey (gerek kira, gerek fiyat olarak) tekrar iade edilmez. Fiyatı (bedeli) ödenen mal, satın alınmış olur. Bu şartlarda ve şekillerde alınan sermayeyi, faiz olarak fiyatı ödendikten sonra geri iade etmek gerekmezdi. Halbuki cari olan faizli muamelelerde hem faiz alınıyor, hem de paranın ve sermayenin aslı alınıyor.

Öyleyse her ne suretle ve maksatla olursa olsun, yapılan bir istikrazda karşılıksız olarak alınan fazlalık ne paranın kirası, ne de fiyatıdır. Açıkça bu faizin ta kendisidir. Faizi savunan kimseler onu açıkça savunamadıklarından dolayı kâr, fiyat ve kira gibi meşruluğu herkes tarafından kabul edilen kavramların arkasına sığınarak faizi hoş ve şirin gösterme yolunu tercih etmektedirler. Aynı mantık, İslâm’dan önce Cahiliyye Devrinde de kullanılıyordu.

Batılı iktisatçıların faizi bir fiyat, bir ücret, bir kiradan başka bir şey saymamaları gibi, Cahiliyye insanları da, “Faiz, alışverişten başka bir şey değildir.” diyorlardı. Alış-veriş meşru olduğuna göre faizin de meşru olması gerektiğini iddia ediyorlardı. Âlemlerin Rabbi Allah, vahiy yoluyla onları tehdit mahiyetinde şu ayeti elçisi Hz Muhammed’e indirdi: “Ribâ (faiz) yiyenler kendilerini şeytan çarpmış (birec mecnun)dan başka bir halde (kabirlerinden) kalmazlar. Böyle olması da onların: ‘Alım-satım da ancak ribâ gibidir.’ demelerindedir. Hâlbuki Allah alışverişini helâl, faizi haram kılmıştır...” (Bakara Suresi, 275).

Özetle belirtmek gerekirse Batılı ekonomistlere göre faiz, paranın kirası, sermayenin ücreti, tasarrufların mükafatı ve para halindeki sermayenin bir fiyatıdır.

İslâm hukukçularına (fıkıhçılara) göre ise faiz, “iki malın mübadelesinde (veya istikraz muamelesinde) bir taraftan ivaza (karşılığa) mukabil olmaksızın, verilen fazla miktardır”¹².

Faiz almak, bir kimsenin kazancını karşılıksız ele geçirmek demektir. Her ribâ, bedel verilmeden alınan açık bir fazlalıktır. Avrupalı iktisatçıların ve teorisyenlerin faize delil olarak gösterdikleri karşılıkları, İslâm hukukçuları, karşılık (ivaz) saymamaktadır. Böyle olunca da ivazsız alınan herhangi bir fazlalık, faiz kabul edilmekte ve haram sayılmaktadır.

Görülüyor ki İslâm’ın yasaklamış olduğu faiz ile günümüzde cari olan faiz aynıdır. O zaman da faize karşılık olarak bir şey verilmiyordu, şimdi de verilmemektedir. Her ne kadar faize, sermaye ücreti, para kirası denmişse de yukarıda izah edilmeye çalışıldığı gibi bunlara ivaz (karşılık) demek mümkün değildir. İvaz (karşılık) sayılmayınca, karşılıksız olarak ve faiz adı altında alınan fazla miktar gayri meşru kabul edilmektedir.

Esasında bu konularda tartışmalar yapılmamış değildir. Hatta geçen asırlarda faizi makul göstermeye çalışanlar: “Kur’an’da kat kat fazlasıyla faiz (ribâ) yemeyiniz.” buyuruluyor. Haram olarak gösterilen özel kayıt, fahiş faiz içindir. Onun haram olduğunda şüphe yoktur gibi düşüncelerle faizin değil, fahiş faizin haram kılındığını iddia ediyorlardı¹³.

İslâm âlimleri ve fıkıhçıları buna karşı çıkmışlar ve böyle bir iddianın dayanaksız olduğunu söylemişlerdir. Bugünkü faiz işlemleri de mahiyet bakımından

Cahiliyye âdetinden pek farklı değildir. Faiz miktarının ve şekillerinin değişmesi işlemin mahiyetini değiştirmez.

Son devrin İslâm âlimlerinden ve müfessirlerinden Elmalılı Hamdi Yazır, büyük eseri Kur'an tefsirinde şunları söylemektedir. "Cihanın bugünkü faiz muameleti da mahiyeten devr-i cahiliyye âdetinden başka bir şey değildir. Zaman zaman mahiyeti muameleyi tebdil etmez. İşte urf-i Arab'da ribâ, tam manasıyla zamanımızda nukûdun faizi veya güzeşte veya neması tabir olunan fazlasıdır"¹⁴.

Büyük İslâm mütefekkeri Şehid Seyyid Kutub'a göre: "Eski çağlarda faiz patronları, fert veya aileler şeklinde görülebiliyordu. Modern cahiliyyede bugün, Cahiliyye'den daha etkin ve bozuk olarak patronlar, tröstler ve bankalar halinde teşkilâtlanmıştır. Miskin insanların et ve kemiklerini kemirmekte, faizli düzenler aracılığıyla ter ve kanlarını içmektedirler"¹⁵.

II. FAİZİN TARİHÇESİ

Bilinebildiği kadarıyla faizin tarihi, eski çağlara kadar uzanmaktadır. İlk tarihçilerin araştırmaları daha çok faiz fiyatının mahiyeti üzerinde yoğunlaşır,¹⁶ "Gerçekten yeryüzünün hiçbir ülkesinde faiz fiyatı için tek bir fiyat bulunmaz. Hatta muasır dünyamızda bile fiyat konusunda eşit olmayan ölçüler mevcuttur"¹⁷.

İlk çağlara kadar gidilecek olursa, yüksek bir medeniyete sahip olan Eski Yunanlılarda faizli para ödünçleri yasak edilmişti. O çağlarda Yunan filozofları faizi, gayri meşru ve gayri ahlâkî telakki ediyorlardı. Mesela Aristo, paranın mübadele aracı olduğunu; faiz getirmek için kullanılmayacağını; çünkü paranın para getiremeyeceğini ifade ediyordu. Önemli bir felsefi ekolü bulunan Aristo, faiz almayı, faizli muamele yapmayı en ağır sözlerle suçluyordu. O, parayı yumurta vermeyen kısır bir tavuğa benzetiyordu.

Burada şöyle bir soru akla gelebilir: "Acaba Aristo, kendisinden önce ve sonra yürürlükte olan dinlerin de yasakladığı faizin gayri meşru ve gayri ahlâkî olduğu gerçeğine nasıl varabilmiştir?"

Şurasını tekrar belirtmek gerekir ki bütün ilahî dinler faizle ödünç vermeyi menetmektedirler. Geçmişte hiçbir kavim, hiçbir millet, dinî telkinleri ve tebliğleri yapan bir peygambersiz kalmamıştır.

"Andolsun ki her ümmete; 'Allah'a kulluk edin, azdırıcı(tağut)lardan kaçının' diyen peygamber gönderdik..." (Nahl Suresi, 36). Hâl böyle olunca, dinî telkinlerin tesirinden uzak bir insan düşüncesinin olduğunu iddia etmek çok zordur. Her insan bilerek veya bilmeyerek herhangi bir dinin etkisinde kalabilir. Faize karşı çıkarken Aristo'nun da, kendi devrinden önceki veya devrindeki ilahî bir dinin tesirinde kalmadığını kimse iddia edemez. Tahrif edilmiş veya edilmemiş bir dinin hükümleriyle ve değer yargılarıyla bu neticeye varmış olabilir.

Orta Çağ da Avrupa ülkelerinde faiz almak, ribâ olarak isimlendirilmiştir. Faiz, kanunlarla kat'î ve şer'î bir şekilde yasaklanmıştı. O zaman Avrupa düşüncesine dinî hava hâkimdi.

Roma İmparatorluğu'nun ilk devirlerinde faiz şartı menedilmişti. Fakat daha sonra devletin sınırlarının genişlemesi ve tüccar kitlesinin büyümesiyle faizin de işlemeye başladığı bilinmektedir.

Orta Çağ da Avrupa ülkelerinde faiz almak, ribâ olarak isimlendirilmiştir. Faiz, kanunlarla kat'î ve şer'î bir şekilde yasaklanmıştı. O zaman Avrupa düşüncesine dinî hava hâkimdi.

Hıristiyan Kilise, faizin aleyhindeydi. Faiz alıp-vermek örf ve âdet hukuku ile yasak edilmişti. Sonraki iktisatçılar bu yasağı, çalışma ve sermaye değerini dikkate almayan bir dogma telakki ettiler.

Avrupa'da faiz hemen hemen her asırda cari olmakla beraber faiz oranları oldukça yüksek seviyelerde seyretmiştir. Mesela "Yahudiler, XIV. asrın başlarında ortalama %94'e varan korkunç fiyatlarla borç alıyorlardı"¹⁸. Ziraatçılar ve çiftçiler, faizcilerden yüksek faizlerle borç istemek zorunda kalıyorlardı.

"Hindistan'da faiz oranı, sınıf tabakalarına göre değişiyordu. (...) Hindlilerin mukaddes kitabı Manou-Dahroma-Şastra, faizi kabul etmekle yetinmeyip bilakis bundan daha öteye emirler koyarak bazı sınıf tabakalarından yüksek faiz istenilmesi gerektiğini belirtiyordu (!). Brahmanlık Dini'nde mümtaz olan sınıf tabakaları için faiz yüzde yirmi dört ile yüzde otuz altı arasında; işçi tabakaları için yüzde otuz al-

tı; çiftçiler ve diğer gruplar için yüzde altmış olarak sınıflandırılmıştı”¹⁹.

Görülüyor ki en eski tarihinden bu yana Hindistan’da da faizli muameleler cari olmuştur. Bu böyle bir manzara arz etmekle birlikte, kutsal kitaplarına dahi girmiştir.

Aynı şekilde Çin’de de faizli işlemler yapılıyordu. “Bazı tüccarlar yüksek de olsa birbirinden faizle borç alıyorlardı. Faiz oranı ortalama yüzde otuz altı’ya ulaşıyordu”²⁰. Ancak bu nispet o zamanki Roma ve Bizans’ta yürürlükte olan faiz oranından daha yüksek değildi.

Belirtmek gerekir ki ticari faaliyetin sonucu olan kârda belirli bir oran şartı yoktur. Zarar etmek de söz konusudur. Faiz muamelesinde ise faizin oranı bellidir, kesindir. Faiz garanti altındadır. Zarar mümkün değildir. Bu bakımdan reddedilmiştir.

İslâm’dan önce Arabistan’da da öteden beri süre gelen faizcilik hâkimdi. Burada “cari olan faiz şekli, en berbat olanıdır ki borcun her sene iki misli artması şeklinde olan bir çeşit bileşik faizdi. Mesela: Yüz liralık borç, sene sonunda ikiyüz lira; ikinci sene sonunda ise dörtyüz lira; ve nihayet bir sene daha geçmesiyle sekizyüz lira oluyordu”²¹. Bu çeşit faizli borçtan kurtulmak bir tesadüftü. Çünkü borç her sene gittikçe artıyor ve ödenemeyecek bir yekûna ulaşıyordu. Bu sebeplerden pek çok kabile kavgaları oluyordu. İslâm’dan önce Arap ileri gelenlerinin yegane geçim kaynağı faizcilikti. Kureyş eşrafının her biri birer bankerdi. Arabistan Yarımadasında zengin Yahudi kabileleri oturuyor ve faizle borç para veriyorlardı.

III. İSLÂM’A GÖRE FAİZ

Ribâ, İslâm’da kesinlikle ve açıklıkla haram kabul edilmiştir. “Büyük günahlardan sayılmıştır. Hatta bütün ilahî dinler de haram kılmıştır. Bunun İslâm dininde haram olması Kur’an, Sünnet, İcma-ı Ümmet ve Kıyas-ı Fukahâ ile sabittir”²².

Kur’an ve hadislerde ribâ, haram kılınmakla beraber bütün İslâm âlimleri bunun haramlığı üzerinde itti-

fak etmişlerdir. Bunun aksini kimse tartışamaz. Borç paradan alınan her türlü karşılıksız (ivazsız) fazlalık, ribâ (faiz) anlamına gelir. Ancak ticarete kullanılan para (sermaye) de “kâr” denilen bir fazlalık getirmektedir ki İslâm, kârı belli ölçülerde meşru saymıştır. Bu ölçüleri yine kendisi koymuştur. Bu bakımdan ribâ (faiz) ile kâr arasındaki farkı belirtmek gerekir.

A. Faiz, Kâr ve İstikraz

1. Faiz ve Kâr

“İslâm’dan evvel Araplar, ribâ (faiz) ile ticari kârı aynı seviyede tutarlar ve ayırmazlardı. Kanaatleri şöyleydi: Bir kimse yüz liraya bir şey alır, bunu yüzon liraya satarsa, bu on lira bir kârdır ve meşru bir kazançtır. Halbuki aynı kimse yüz lirayı yüz on lira ile değiştirirse, bu muamelenin ve on liralık fazlalığın da meşru ve mâkul olması gerekir”²³. Buradan hareketle kârın meşruluğundan, faizin de meşru olduğunu iddia ediyorlardı.

Belirtmek gerekir ki ticari faaliyetin sonucu olan kârda belirli bir oran şartı yoktur. Zarar etmek de söz konusudur.

Faiz muamelesinde ise faizin oranı bellidir, kesindir. Faiz garanti altındadır. Zarar mümkün değildir. Bu bakımdan reddedilmiştir.

“İslâm, normal kârı kabul ederken faizi yasaklamaktadır. Dikkatle gözden geçirilirse görülür ki kâr ve faizde kazanç ve muamele, yapı bakımından birbirinden farklıdır. Faizde ödünç veren, anapara ve faizi sağlama aldıktan sonra paranın kullanılmasına karışmamaktadır. Kârda ise firma sahibi, paranın kullanma yeri ve şekli ile doğrudan doğruya ilgilidir. Buradan şu sonuç çıkmaktadır: Faiz üretken bir gayretin sonucu değildir. Oysa kâr üretken bir gayret sonunda sağlanmaktadır”²⁴. Bu bakımdan İslâm’a göre kâr helâl; faiz haram kabul edilmektedir. Kur’an-ı Kerim’de Allah şöyle buyurur: “Allah, alışverişi helâl, ribâyı (faizi) haram kılmıştır...” (Bakara Suresi, 275).

Faizi savunanlar, alışveriş helâl ise faizin de helâl olması gerektiğini iddia ederler. Faizin, para alışverişinin bir sonucu olduğu görüşünü ileri sürerler. Ticarete yatırılan para kâr denen bir fazlalık getirmektedir. Oysa faiz de kâr gibi bir fazlalık demektir.

Bu konular gerek ahlâkî açıdan gerekse hukukî ve iktisadî açıdan, İslâm âlimleri tarafından incelenip tartışılmıştır. Konuya iktisadî açıdan bakılırsa şunlar söylenebilir:

- a) Ticareti faizden ayıran, ticarete risk faktörünün oluşudur. Risk üstlenme; ticaretin temelidir. Hâlbuki faiz sabittir. Kâr gibi değişken değildir.
- b) Ticari faaliyetten doğan kâr, bir teşebbüsün sonucudur. Faizde böyle bir girişim söz konusu değildir. Çünkü borç veren, borçlunun (teşebbüsün) kâr veya zararını dikkate almadan belli bir oranda faiz geliri garantilemektedir.
- c) Ticari kârda bir sınır vardır. Faizde ise bir sınırlama yoktur. Çünkü ticarete mal alınıp bedeli ödenikten sonra alışveriş son bulur. Artık alıcı, satıcıya bir ödeme yapmaz. Faizli bir muamelede ise borç verilen para geri ödeninceye kadar faiz işleyecektir.
- d) Ticarete kişi, emek ve kabiliyetini ortaya koyarak, üretken olduğu ve kazanç sağladığı için yeni istihdam doğurmakta ve kalkınmaya katkıda bulunmaktadır. Faizde böyle bir imkân yoktur. Faiz insanı cimriliğe, bencillığe itmekte ve ondan acıma duygusunu silmektedir. Böylece faiz, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmayı yıkmakta, ekonomik büyümeyi önlemekte ve işsizliği artırmaktadır.²⁵

Şu üç ilkedен hareket edilirse faizin yasak olması biraz daha güç kazanır.

- a) Kazanç zararlar birlikte vardır ve muhtemeldir. Riski göze almaksızın hiç kimsenin kazanç hak ve yetkisi yoktur. Hiçbir fert, risk olmadıkça gelir elde etmeyi garantileyemez.
- b) "Emeksiz karşılık yoktur." Bu ilke, Kur'an ayetlerinden çıkarılmıştır. Bunlardan birisi de: "*İnsan için kendi emeğinden başkası yoktur.*" (Necm Suresi, 39) mealindeki ayettir.
- c) Adaleti sağlamak²⁶.

2) Faiz ve İstikraz (Ödünç Alma)

"Bu fani dünyada insan, her arzu ettiğine kavuşabileceği bir cennette yaşamamaktadır. Bilakis, burada hayatını kazanabilmek için onun bir çalışma yapması gerekmektedir. Fertlerin kapasiteleri, sebeplerin ve fırsatların çeşitliliği, bir kısım insanları maddî başarıya ulaştırırken, diğer bir kısmını da muhtaç oldu-

ğu şeylerden mahrum bıraktırıyordu. İstikraz müessesesi buradan doğmuştur"²⁷.

İnsanlar, imkân ve fırsatlara sahip olma bakımından eşit değildirlir. Birtakım insanlar, mala ve mülke sahip olurken, bunları işletme ve kullanma gücüne, kabiliyetine sahip olamayabilmektedir. Gerekli yeteneklere sahip olduğu halde, yeterli para ve sermayeye sahip olamayabilmektedir. İşte bu emek gücünün, zihin gücünün ve sermayenin en verimli şekilde kullanılabilmesi, mesela, yetenek ve güç sahiplerinin gerekli sermayeyi ödünç almaları ile sağlanabilir.

"Müteşebbislerin çoğu, yapacakları faaliyet için her zaman yeterli kapitale sahip olamayabilir. Bunun için ihtiyaçları olan sermayenin bir kısmını ya özel kişilerden veya kredi veren müesseselerden temin ederler"²⁸. Dolayısıyla, aldıkları borç sermayeye karşılık olarak faiz vermek zorunda kalırlar.

İhtiyaç sahibi kişilerin içinde buldukları durumdan istifade ederek bunu istismar etmek suretiyle, kendilerine kolay kazanç sağlamak isteyenlere fırsat vermemek için İslâm tarihinde "ödünçün devletleştirilmesi" geniş bir şekilde kendine, II. Hâlife Hz. Ömer devrinde tatbikat sahası bulabilmiştir.

Yeryüzünde kimse aldığı ödünce faiz vermek istemez. Vermek zorunda kalan da faizsiz ödünç bulamadığı için verir. İhtiyaç sahibi kişilerin içinde buldukları durumdan istifade ederek bunu istismar etmek suretiyle, kendilerine kolay kazanç sağlamak isteyenlere fırsat vermemek için İslâm tarihinde "ödünçün devletleştirilmesi" geniş bir şekilde kendine, II. Hâlife Hz. Ömer devrinde tatbikat sahası bulabilmiştir. Bu işin tahakkuku için devlet hazinesinde hususî bir fasıl, bu işe tahsis edilmişti. Ödünçün iade edileceğine dair teminat gösterilmesi üzerine ikrazda bulunuyordu. Ödünçün bu şekilde devletleştirilmesi, hususî şahısların veya zahit kimselerin takva saikiyle kendi hesaplarına ödünç vermelerine mani demek değildir.

Tarihçi Abdülhayy El-Kettanî nakletmektedir ki buna göre zengin bir Müslüman yirmi bin altın lira tutan servetini takva saikiyle faizsiz ödünç vermeleri için vakfetmiş; uzun zaman bu sermayeden istifade edilmiştir.²⁹

Görülüyor ki İslâm faizi yasaklarken diğer taraftan da kendine mahsus teklifini getirmektedir. İstikrazlardaki faizi yasaklayıp, faizsiz istikraz şeklini iyi saymış; parası ve imkânı olanları buna teşvik etmiştir.

B. Faizin Zararları

Gerçek hayatta da müşahade edildiği gibi, “yeryüzünde kimse aldığı ödünce faiz vermek istemez. Veren kimse de bunu, tek sebepten dolayı verir. Çünkü faizsiz ödünç bulamamıştır”³⁰. Fertler olsun, toplumlar olsun, ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla faizsiz ödünç bulamadıkları için faiz vermek zorunda kalırlar. Bu bakımdan fertler ve toplumlar üzerinde faizin menfi tesirleri vardır.

1. Faizin Fertler Üzerindeki Olumsuz Etkileri ve Zararları

Faizcilik, yardımlaşma gibi İslâm’ın emrettiği iyi duygu ve davranışlar yerine, hiçbir üretim yapmadan sermayeyi artırma hırsı verir. Faiz ile geçinenler, daima karşılarında muhtaç bir tabakanın bulunmasını isterler.

Faizcilik, fertleri tembelleğe teşvik eder.

Biraz para biriktirebilen, toplumun ve fertlerin hepsine faydalı olan, sosyal refahı sağlayabilen ve iktisadî gelişmeyi temin eden üretim faaliyetinden kaçınıp, fazla geliri ve fakat topluma (fertlere) faydası olmayan kolay kazanç yolunu tutar.

Faizcilik, fertleri tembelleğe teşvik eder. Biraz para biriktirebilen, toplumun ve fertlerin hepsine faydalı olan, sosyal refahı sağlayabilen ve iktisadî gelişmeyi temin eden üretim faaliyetinden kaçınıp, fazla geliri ve fakat topluma (fertlere) faydası olmayan kolay kazanç yolunu tutar. Faizciler, gelirlerini garanti altında olan yerlere harcarlar. Bu da tembelleğe yol açar.

Faiz, faizci olan insanlarda bencillik, cimrilik, katı kalplilik, duygusuzluk, maddeye tapacak kadar ileri giden menfaatperestlik gibi kötü sıfatların teşekkülüne ve gelişip yaygınlaşmasına sebep olur. Faiz vermek zorunda kalanlarda ise faizcilere karşı nefret, kin, intikam, aşağılık duygusu ve faizcilerin mallarını ele geçirme gibi birçok zararlı duyguların

yerleşmesine sebep olur. Ayrıca faizcilik, faiz alan ve verenlerde ruhî ve ahlâkî hastalıklara neden olur. Faiz, bu manevî kuvvetleri tahrip eden, insan ve insanlık için kötü bir muameledir³¹.

“Faizin gayri meşruluğunu gerektiren hususlardan biri de parası olup da ödünç verebilecek kimseleri, meslek ve meşguliyetten âzâde etmesidir. Elinde para (sermaye) bulunan kimseler, iktisadî teşebbüse yatırmaktan ziyade, faiz ile borç vererek kolayca gelir sağlamayı isteyecektir. Bunun da iktisadî gelişme için zararı açıktır”³².

2. Faizin Toplum Üzerindeki Olumsuz Etkileri ve Zararları

“İslâm’ın tesis etmeye çalıştığı prensiplerden birisi de beşerî kardeşliktir. Yüksek ve alçak, zengin ve fakir herkes Allah’ın yanında ve daha önemlisi de Müslümanların gözünde eşittirler. Faiz bir bakıma, kardeşliğe menfi tesir eder”³³. İhtiyacını karşılaması için verilen bir borca mukabil, kardeşinden faiz alınan bir yerde kardeşlikten söz edilemez.

Esasında toplum üzerindeki faizin menfi tesir ve zararları, fertler üzerindeki zararların bir birikimidir. Daha katmerleşmiş bir hastalık türüdür. Çünkü toplumlar da fertlerden müteşekkildir. Fertlerin zararı, bir noktada toplumun zararı demektir.

Fertlerinde tembellik, bencillik, cimrilik, katı kalplilik, duygusuzluk, maddecilik, çıkarıcılık, kin, nefret, hırs ve intikam gibi kötü sıfatların bulunduğu bir toplumun genel durumunu tahmin etmek zor bir şey değildir.

Çoğunlukla ödünç verenler zengin, ödünç alanlar da fakirdirler. Faiz alındığı takdirde fakirlerden zenginlere doğru bir gelir akımı olur ki bu, sermayenin belli elerde toplanmasına yol açar. Toplum için zararlıdır³⁴.

Büyük müfessirlerden Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, “Hak Dini Kur’an Dili” adlı büyük tefsirinde, faizin toplum üzerindeki zararlarını şöyle ifade ediyor: “Ribâ carî olan hey’et-i ictimaiyye henüz tekemmül etmemiştir ve tekemmül etmeyen akvam ve milleden de ribâ ref’ olunamayacaktır. Ahlâk-ı dînîsi yükselmemiş, teâvün-ü içtimaîsi ağızlardan kalblere geçmemiş, ictimaiyyetleri tağallüb ve tahakkümden kurtulup daire-i uhuvvete girmemiş olan cemiyetler, ribâdan kurtulamazlar. Kurtulamadıkça da marzıyı hakk olan kemâl-i ahlâkî ve içtimaîyi bulamaz, menâfi-i âmme ile menâfi-i hassa tesadümünü ref’ ede-

mezler. Herhangi bir heyet-i ictimaiyyede faizsiz yaşanmayacağı hissi çoğalmaya ve faizin meşru'iyetine çareler aranmaya başladı mı, sukut ve inhitat ve devr-i cahiliyyeye irtica başlamıştır. İzdırrar ise ibaha kapısını açar, bugünkü cemiyet-i beşeriyyenin ribâ devrinden kurtulabilmesi ciddi bir salâh-ı ictimâî iktisab etmesine mütevakıftır. Fakr azalıp salah-ı ictima-i ilerledikçe, faizler tenezzül edecek ve bir gün gelip kalkacaktır. Fakat ribâ devam ettikçe de servetler inhisardan kurtulmayacak, fakr azalmayacaktır. Umumî nokta-i nazarla bugünün dünyasında faizin ref'i bir mefkure olarak düşünülmeğe başlamış ise de doğrusu temayulât-ı hazıra henüz ref'i değil tenzili üzerinde dolaşabilmektedir. İşte bütün dünyanın henüz tahakkuk ettiremediği bu ümniyye mintarafillah ictimâfiyyet-i İslamiyye'de tahakkuk etmiş idi. Bu suretle Kur'an ve Din-i İslâm, hâli hazırdaki bütün beşeriyyete dahi en yüksek bir tekamülün ilhamını bahsedecek bir Kitab-ı Mübîn, bir Kanun-u İlahîdir"³⁵.

Merhum âlim, faizin geçerli olduğu bir toplum, olgunlaşmadığı gibi, olgunlaşmamış toplumlarda da faizi kaldırmanın zorluğuna işaret etmektedir. Faizin geçerli olduğu cemiyetlerde bir takım buhranların, inhitatların ve Cahiliyye irticasının baş göstereceğini ve fakirliğin kaçınılmaz olduğunu ifade etmekte; fakirliğin azalmasını, faizlerin düşmesine ve sonunda tamamen kalkıp yok olmasına bağlamaktadır. Faizin kaldırılmasını dünyanın gerçekleştirememesine karşılık bu yasağın, İslâm toplumunda gerçekleştirildiğine de temas etmektedir.

"Faizciliğin geçerli olduğu bir toplumda bir yandan ihtiras, diğer yandan ızdırap artar. Emek erbabı, sermayedarlara karşı kin duymaya başlar. Gitgide servetsiz ve işsiz kalanlar çoğalır. Bunlar yağmacılık hissine kapılırlar"³⁶.

Son devir mütefekkirlerimizden Bediüzzaman Said Nursî de toplum hayatındaki bütün ahlâksızlığın ve ihtilâllerin sebebi olarak faizin carî olmasını ve zekâtın terk edilmesini görmektedir: "Beşerin hayat-ı ictimaiyesinde, bütün ahlâksızlığın ve bütün ihtilâlâtın menşei iki kelimedir. Birisi "Ben tok olduktan sonra, başkası açlıktan ölse bana ne?" İkincisi "Sen çalış ben yiyeyim." Bu iki cereyanı idame eden, cereyân-ı ribâ (faizin mevcudiyeti) ve terk-i zekâttır. Bu iki maraz-ı ictimâfiyi tedavi edecek tek çare, zekâtın bir düstür-u umumî suretinde icrasıyla, vücûb-ı zekât ve hürmet-i ribâdır (faiz yasağıdır)³⁷.

Faizin geçerli olduğu bir ekonomide malların fiyatı tüketiciler aleyhine artar. Çünkü üretici, faizle borç sermaye aldığı zaman, malların üretim maliyetleri daha fazla olacak, üretici de bu maliyeti mallara yükleyecek, bu da yine tüketicilerin (fakir halkın) sırtına binmiş olacaktır. Bu durum genellikle sermayedarların lehine olur. Üretim maddelerinin değeri de düştüğü için üreticilerin aleyhine olur. Çünkü fiyatların fazla yükseldiğini gören tüketiciler, mallara olan taleplerini kısacaklardır. Talebi azalan mallar, satılmaz hale gelecektir. Üreticinin aleyhine olacak şekilde üretim mallarının fiyatı fazla düşecektir.

"Faizle borç almak zorunda kalarak iş yapan bir kimse, emek ile yaptığı işin sonunda belirli kazanç sağlar. Emekle sağlanan bu kazanç, faiz kanalıyla faizcilere akar. Servet belirli ellerde toplanır"

"Faizle borç almak zorunda kalarak iş yapan bir kimse, emek ile yaptığı işin sonunda belirli kazanç sağlar. Emekle sağlanan bu kazanç, faiz kanalıyla faizcilere akar. Servet belirli ellerde toplanır"³⁸. Servetlerin belli ellerde birikmesinin toplumda bir takım sosyal buhran ve patlamalar doğurabileceği açıktır. Faizin üretici ve tüketici açısından zararları bellidir. Faizli sermaye ile üretim yapan üretici, faiz yükünü kaldırabilmesi için malların fiyatını artıracaktır. Bu artan fiyatla malların alınıp satılması, tüketicilerin aleyhinedir. Faiz yükü, tüketim mallarının üzerinden tüketicilere yüklenmiş olmaktadır.

Malların fiyatları, faiz yüzünden artması ile talepte bir azalma olacaktır. "Talebin azaldığını gören iş âlemi, istihsalı tahdit eder. (...) Talebin yokluğu satın alma gücünün yokluğu dolayısıyla. Faizin kaldırılması ile satın alma gücü yükselecektir. Zira istihsal, faizin sınırlayıcı tesiri olmaksızın yaygınlaşabilecektir. (...) Daha ucuz mal ve daha çok iş (istihdam) imkânları sağlanacaktır"³⁹.

3. Faizin İktisadî Gelişme Üzerindeki Olumsuz Etkileri ve Zararları

Bir ülkenin iktisadî gelişmesi, o ülkede üretilen mal ve hizmet miktarına göre belirlenir. İnsan unsuru olmadan iktisadî gelişmeden bahsedilemez.

Yukarıda sayılan, fert ve cemiyet üzerinde faizin yaptığı olumsuz tesirler tabii olarak, iktisadî gelişme üzerinde de geçerli olacaktır. Sağlıklı bir ekonomik ilerleme sağlanamayacak; bazı gelişmeler olsa bile bu, çarpık olmaktan öteye gidemeyecektir. Tam olarak iktisadî ve sosyal refah sağlanamayacaktır.

Eski devirlerde sermaye noksanlığından dolayı üretim yaygın değildi. Fakat şimdi fazla tasarruflardan dolayı pek çok memlekette, önemli sayılabilecek bir sermaye birikimi vardır. Büyük miktarlara varan meblağlar, tembel ve âtil (boş) vaziyette durdurulmaktadır.

Bununla birlikte yeterli sermayeye sahip olmalarına rağmen işsiz kalan birçok insan toplulukları vardır. Buna petrol üreten ülkelerin bir kısmı örnek verilebilir. Böyle olmasına rağmen halk işsizlik içindedir. Çünkü sermaye sahipleri faiz gelirlerini, yatırımdan elde edilebilecek kâra tercih etmektedirler. Bu yüzden de faizli muameleler yapmakta, yani sermayesini ülkesi dışındaki bankalara, sadece faiz geliri elde etmek maksadıyla yatırmakta, ülkesi içinde yatırım ve teşebbüs yoluna gitmemektedir. Meselâ bir sermayedar, ülke içinde yapabileceği bir yatırımdan yüzde 20 kâr geliri sağlayacaksa, carî faiz haddi yüzde 30 olduğu zaman, faizi tercih etmektedir. Onu daha kolay bulmaktadır. Bunun da ülkenin iktisadî gelişmesi üzerinde yapacağı olumsuz etkisi açıktır.

Birikmiş servetlere, âtil ve metruk bir vaziyette tutulan sermaye tasarruflarına yüzde iki buçuk (kırkda bir) oranında bir nevî vergi uygulamaktadır. Eğer şimdi de yüzde iki buçuk oranında bir zekât tatbik edilse, ellerinde sermaye bulunduranlar, bu sermayelerini iş ve teşebbüslere yatıracaklar, bunları işletip kullanmak suretiyle yeni iş sahaları açacaklardır.

Sonuç olarak o toplumda sermaye belirli ellerde yığılmaya devam edecek, üstelik sermaye ülke içinde âtil kalacak ve ekonomik kaynaklar kullanılmayarak iktisadî refahtan söz edilemeyecektir. Sermayedarları bu tür kolay yola sevk ve teşvik eden faiz muamelesi olmasa, mevcut sermayeler, ülke içinde kullanılma imkânı bulabilecektir. Burada şöyle bir

soru sorulabilir: “Peki faiz kaldırılırsa, sermayeler yatırıma nasıl kaydırılıp sevk edilecektir? Üretimde nasıl kullanılma imkânına kavuşturulacaktır?” Bu noktada İslâm’ın emrettiği prensiplerden birisi olan ve servet hareketlerinde (dağılımında) bir regülatör vazifesi gören zekât, çok önemli bir rol oynamaktadır. İslâm, zekât almak suretiyle elindeki sermayeyi âtil ve tembel halde tutanlara, bir nevî ceza vermektedir. Birikmiş servetlere, âtil ve metruk bir vaziyette tutulan sermaye tasarruflarına yüzde iki buçuk (kırkda bir) oranında bir nevî vergi uygulamaktadır. Eğer şimdi de yüzde iki buçuk oranında bir zekât tatbik edilse, ellerinde sermaye bulunduranlar, bu sermayelerini iş ve teşebbüslere yatıracaklar, bunları işletip kullanmak suretiyle yeni iş sahaları açacaklardır. Bu da işsizliği önleyecek ve iktisadî refah için bir adım daha atmayı temin edecektir.

Şu da ileri sürülebilir: Eğer sermaye tasarruflarının üzerine zekât uygulanırsa bu, tasarruflara mâni olup tüketimi körükler. Fertler tasarruf edeceklerine, tümünden harcarlar. O zaman şurası unutulmamalıdır ki İslâm’da israf ve lüks haramdır. Müslümanlar bundan menedilmiştir. Dolayısıyla insanların tüketim harcamalarına bir sınır getirmiştir.

Üstelik tüketim masraflarını çoğaltan bazı hareketler de yasaklanmıştır. Mesela: İçki, kumar, gayri meşru eğlence yerleri ve lüks yasaklanmıştır. Böyle olunca elinde birikmiş sermayeyi, buralara harcayamayacağına göre, zekât bunu ya direkt üretime sokacaktır (Yani yatırım veya iş sahasına teşvik ve sevk edecektir) ya da bir başkasına karz-ı hasen şeklinde faizsiz ödünç verecektir. Eğer isterse üretimde kullanılması için verdiği sermayeyi (parayı), zarar ve kâra ortak olmak şartıyla beraber kullanabilecektir.

4. Faizin Milletler ve Devletler Arası Münasebetler Üzerindeki Menfi Tesir ve Zararları

1930 yılından önce devletler, birtakım sebep ve zuretlerin yanında genel satın alma gücüne ihtiyaç hissettikleri zaman, başta İngiltere’den olmak üzere bazı zengin ülkelerden borç para alıyorlardı. Bu borçların karşılığında faiz ödüyorlardı. Çoğu zaman düşük faizle de olsa borç alan devletler, bazı gelir kaynaklarını teminat gösteriyorlardı. Hatta bu kaynakları yabancı sermayeye terk etmek zorunda kalıyorlardı. Osmanlı Devleti de harp hazırlığı yapabilmek, isyanları bastırmak ve gerekli savaş malzeme-

leri alabilmek için “Londra ve Paris sermaye çevrelerinden ilk defa 1853 yılında borç para almıştı”⁴⁰. Bu borç alma yirmi sene kadar devam etti. Borçların üzerine faizler ve amortismanlar da ilave edilince ödenmesi çok güç olacak meblağlara ulaşıyordu.

“Borçların ödenebilmesi için tuz, tütün gibi bazı maddelerin gelirleri ile ipek aşarının ve bazı eyalet vergilerinin gelirleri, Düyun-u Umumiye’ye terk edildi”⁴¹.

Osmanlı Devleti’nin borçları böylece ödenebildi.

II. Dünya Harbi’nde Avrupa ülkeleri, büyük bir sermaye kaybına uğramışlardı. Bu ülkelerin tek başlarına kalkınabilmeleri çok zordu. Onun için yıkılan ve yakılan şehirleri yeniden imar edebilmek, yeniden kalkınmayı sağlayabilmek belki dış borçlanma ile gerçekleşti. O sırada sermaye kaybına uğramamış ve hatta sermaye birikimine sahip Amerika Birleşik Devletleri, iyi bir borç kaynağı idi. Avrupa ülkeleri o zaman ABD’nin desteği ile kalkınabilirlerdi. Bunun için de bazı anlaşmalar yapıldı. Milletler Arası İmar ve Kalkınma Bankası ile Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi iki kuruluş tesis edildi.

“İngiltere Amerikalı dostlarından, Bretton Woods Anlaşması ile faizsiz borç istemişti. Fakat Amerikalılar, faizsiz borç veremeyeceklerini ifade edince İngilizler müşkül durumda kaldılar. Ve faiz ödemeyi kabul ederek borç para aldılar. Bu konu ile ilgili olarak Lordlar Kamarası’nda yaptığı konuşmasında Lord Klens: “Amerika bize faizsiz borç vermeye razı olmadı. Bu anlaşmada Amerika’nın, bize karşı tuttuğu yolun, takındığı tavrın bana verdiği sonsuz kederi ve acıyı ilelebed unutmam mümkün olmayacaktır”⁴².

Amerikalılara aşırı sevgisi ile tanınan Mr. Churchill, “Amerikalıların bize karşı davranışlarında dayandıkları bu çok tuhaf para aşkında ve menfaatperestlikte birçok tehlikelerin olduğundan endişe etmekteyim. Gelecekte bu anlaşma, Amerikalılar ile aramızdaki bağlara kötü bir etkide bulunmuştur.” şeklinde bir konuşma yapmıştır. İngilizlerin diğer devletlere faizle borç vermiş oldukları bir tarafa, yukarıda görüldüğü gibi faizle borç verme, ABD ile İngiliz Hükümeti arasına soğuk bir hava sokmuştur. Meselelerin tuhaf yanı, İngilizler faizle borç verdikleri halde, kendilerinin de borca muhtaç oldukları sırada

ABD’nin faiz istemesine bu kadar feryât ve figân etmesidir.

İster aynı milletin fertleri arasında isterse milletler ve devletler arasında doğurduğu menfi neticeler açıktır. Faiz, nasıl fertler arasında nefret, kin ve tahakküm duygularını tahrik ediyorsa, uluslar arasında da aynı duygulara sebep olmaktadır.

Aynı şekilde Cahiliyye Devri’nde borç alan ve veren kabileler faizli borçlar yüzünden savaşlar ve kavgalar yapıyorlardı. Faizin sebep olduğu bu düşmanlıklar uzun süre devam ediyordu.

C. Mudarebe Sistemi (Zarar ve Kâr Ortaklığı)

“Sermaye sahiplerinin bir ticarî işe ortak olmaları ve bu işten doğacak kâr veya zarara da aynı şekilde ortak olmaları, İslâm’ın emrettiği bir yoldur. Sosyalizm de faizi yasaklamıştır, hukuk dışı saymıştır. Ancak sermayeyi temin edici hiçbir hâl tarzı da vazetmemiştir”⁴³. Üstelik sosyalizm, faizi yasaklayayım derken, gayet meşru ve makul olan ticarî kârı da yasaklamıştır. Daha sonraları yine faize yer vermek zorunda kalmıştır.

Zarar ve kâr ortaklığında “eğer mevcut para ile kazançlı bir iş yapılmak isteniyorsa bunu, faiz karşılığı borç vermekle değil, herhangi bir faaliyette belirli bir kâr nisbetiyle ortaklık kurarak, kâra da, zarara da iştirak etmek daha uygun ve makuldür”

Zarar ve kâr ortaklığında “eğer mevcut para ile kazançlı bir iş yapılmak isteniyorsa bunu, faiz karşılığı borç vermekle değil, herhangi bir faaliyette belirli bir kâr nisbetiyle ortaklık kurarak, kâra da, zarara da iştirak etmek daha uygun ve makuldür”⁴⁴.

Mudarebe sistemi, basit şekliyle, bir parayı sağlayan fakat işe karışmayan; öbürü de para (sermaye) koymayan fakat işi yürüten iki taraf arasında yapılan bir anlaşmadır. Faaliyet sonunda kâr edilirse işi yürüten taraf, kârın belli bir miktarını, zarar sorumluluğunu üzerine alan sermaye sahibine vermeyi kabul eder. Zarar ederse, faaliyeti yürüten, teşebbüsün mükâfatını alamaz. Fakat kâr edilirse, hakkına düşen payını alır”⁴⁵.

1) Mudarebe (Zarar ve Kâr Ortaklığı) Sistemi ve Faiz

“Faiz, borç verene sabit bir yüzdeyi garanti eder. Buna karşılık paranın yatırıldığı işten elde edilecek kâr belirsizdir. Zarar da söz konusu olabilir. Bu yüzden faiz, adaletsiz bir uygulamadır. Müteşebbisi böyle büyük bir riskten kurtarmak için sermaye sahibi kâra olduğu kadar (zarar edilmesi halinde) zarara da ortak olmalıdır. Teşebbüse zihnî, bedenî ve fiilî gücüyle katılan müteşebbisin ve sadece sermayesiyle katılan sermayedarın, teşebbüste kâra olduğu kadar zarara da ortak olması, Mudarebe sisteminde görülebilir”⁴⁶.

Kabul edelim ki bir şirket, ortaklarına sene sonunda yüzde beş kâr alacaklarını peşinen söylemiş olsun. Eğer bu yüzde beş kâr, şirketin faaliyeti sonucu olsun veya olmasın, önceden vaatedildiği için, İslâm buna müsaade etmemekte ve faiz saymaktadır. Eğer şirket, yıl sonunda net kârlarını tespit edip, sermayedarları arasında taksim edildiğinde onlara yüzde 5 kâr hissesi düştüğünü bildirirse İslâm buna müsaade etmekte ve faiz saymamaktadır.

İslâm, rehin karşılığında ödünç ve borç verilmesini kabul eder. Borcun ödenmesini emniyet altına almak maksadıyla rehine müsaade edilmiştir. Rehine bırakılan mal, ödünçün geri verilmesi için bir teminat olmaktadır.

2. Rehin ve Faiz

Faizsiz ödünç (karz-ı hasen) şeklinde verilen bir mal veya paranın, sahibine tekrar iade edilmesi nasıl emniyet altına alınacaktır? sorusuna verilecek cevap, “rehin” muamelesini gündeme getirmektedir.

“Pek az insan kendilerine faydalı olan şeyleri, bunlara ihtiyacı olanlara karşılıksız ödünç verecek kadar iyilikseverdir. Diğer taraftan tecrübe gösteriyor ki ödünç alan, her zaman geri vermek hususundaki vadini yerine getirmiyor. Faiz ve rehin müessesesi de buradan doğmaktadır”⁴⁷.

İslâm, rehin karşılığında ödünç ve borç verilmesini kabul eder. Borcun ödenmesini emniyet altına almak maksadıyla rehine müsaade edilmiştir. Rehine bırakılan mal, ödünçün geri verilmesi için bir teminat olmaktadır.

D. Ticarî, Sinaî ve Şahsî Borçlarda Faiz

Faizin yasaklanmasına karşı çıkan insanların bir kısmı diyorlar ki: “Şüphesiz tüketim için alınan şahsî borçlardaki faiz haramdır. Zaten İslâm’ın ilk zamanlarında ve Cahiliyye Çağında cari olan faiz şekli de buydu. Haram olma kaydı ve şartı buna mahsustur. Sinaî ve ticarî sahalarda işletilmek için alınan borçlarda faiz zaruridir, haram değildir (!).” Bu şekilde bir iddiada bulunuyorlar.

Aksine Cahiliyye Döneminde Araplar, ticarî işler için olduğu kadar şahsî ihtiyaçlar için borca girmiyorlardı. Çünkü sosyal hayatlarının basitliğinden; arzu ve günlük ihtiyaçlarının mahdut oluşundan dolayı şahsî ihtiyaçları borç almayı gerektirmiyordu.

Şüphesiz ki Mekke ve civarı, ziraat yapılmayan bir sahaydı. Orman ve maden mevcut değildi. Sadece deri işlemeciliği vardı. Bu durum Mekke halkını, geçim sağlamak için ticaret yapmaya zorluyordu. İşte bu mecburiyet sebebiyledir ki Mekke, büyük bir ticaret merkezi oldu. Kureys, kışın Yemen’e; yazın ise Şam’a ticaret seferleri düzenliyordu.⁴⁸ Görülüyor ki “İslâm’ın yasakladığı faiz sadece tüketimle ilgili borçlardaki faizdir, ticarî borçlardaki faiz değil.” şeklindeki iddia dayanaksızdır. Çünkü “İslâm’dan önce Cahiliyye Devrinde sadece tüketimle ilgili değil üretimle ilgili borçlar da alıp veriliyordu. O zaman bin ve üç bin deve arasında olan deve kervanlarıyla ticaret yapıyorlardı. Buna bir kimsenin gücünün yetmemesi halinde, faizle borç alıp veriyorlardı”⁴⁹.

“İnsanların mallarında artış olsun için faiz (cinsin)den verdiğiniz şey (nakd mal, sadaka ve saire) Allah katında artmaz.” (Rum Suresi, 39) mealindeki ayet, ticari faizin de kast edildiğine kati bir delildir.

E. Veresiye Satışlar (Vadeli Satışlar)

Veresiye (taksitli) satışlarda ödenen meblağ, peşin satışlara nazaran, genellikle daha yüksektir. Peşin satış ile veresiye satış arasındaki fiyat farkının faiz olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Faiz aynı cinsden iki maddenin değiştirilmesinden doğan fazlalık olup bir akdin ürünüdür. Değiştirilen şeyler, aynı cins olmayıp farklı şeyler ise, bunlar arasındaki fazlalık faiz olmaz.

Alışverişlerdeki kârı, alış akdi ile satış akdinin karşılaştırılmasından anlıyoruz. Kâr olabilmesi için

mutlaka iki akdin var olması lazımdır. Bir tek akid-den kâr olmaz. Mesela: 100 liraya alınan bir mal, 120 liraya satılırsa, alış ile satış arasındaki 20 liralık fark kârdır. Fakat bir akidde değiştirilen mallar aynı cinsten ise ve değişimde bir fazlalık varsa bu faizdir.

İmam Fahreddin Razi'ye göre bir mal, peşin ayrı, veresiye ayrı fiyatla satılırsa, burada faiz yoktur. Çünkü alış ve satış akdi olmak üzere iki akid mevcuttur. Bu iki akid arasındaki fark, yukarıda söylediğimiz gibi kârdır. Faiz değildir. Fahreddin Razi tefsirinde şöyle diyor: "Şimdi 10 lira değerinde bir kumaşı, bir ay vade ile 11 liraya satmak caizdir"⁵⁰. Razi'ye göre ribâ kelimesi, bir artma veya bir ilave manasına gelir. Fakat her türlü artma, gayri meşru sayılacak değildir.⁵¹ Mesela, alışveriş akitlerinin farkından doğan kâr meşrudur.

Bir fazlalığın faiz olup olmadığından şüphe edilirse İslâm bunu faiz saymıştır. Çünkü fıkıh ilminde: "Şüphe-i ribâ, ribâdır. Zira ribâda şüphe muteberdir." şeklinde bir kaide vardır. Şüpheli muameleden sakınmak tavsiye edilir.

V. SONUÇ

"Allah, ticaret helâl, faizi haram kılmıştır".

Bu açık nas ile İslâm, kendine mahsus ekonomik yapının ilkelerinden birini ortaya koymuştur. Bilindiği gibi Kapitalizmde hem ticaret, hem faiz serbesttir. Sosyalizmde ise, hem ticaret, hem faiz yasaktır. İslâm ise ticareti helâl, faizi haram kılmıştır. Ticareti helâl sayarak Sosyalizmden; faizi haram sayarak Kapitalizmden ayrılır. Bu demek değildir ki İslâm, sadece bu noktada Sosyalizmden ve Kapitalizmden ayrılır.

Kazanç, İslâm'da emeğe dayanır. Sermaye ancak emek ile birleşerek çalışırsa meşrudur. Paranın para olarak para getirmesi yasaktır. Aynı şekilde herhangi bir mal mübadelesinde, aynı malda, karşılıksız olan fazlalıklar da faizdir, yasaktır.

Yukarıdaki izahlardan anlaşılıyor ki Batılı ekonomistler, faizin meşru ve makul olup olmadığından ziyade onun oranlarının ne kadar olacağı üzerinde tartışma yapmışlardır. Bu tartışmalarda bir neticeye varamadıkları gibi, teorilerin esasını teşkil eden "Faiz niçin ödenir?" sorusuna tutarlı bir cevap verememişlerdir.

İslâm, faizi kaldırırken karz-ı hasen, zarar-kâr ortaklığı ve zekât müesseseleri gibi kendine mahsus tekniklerini getirmekte ve faiz alıp vermeye imkân hazırlayan ortamı da yok etmektedir.■

kaynaklar

- **Kur'an-ı Hakim ve Meal-i Kerim** (Hasan Basri ÇANTAY), İstanbul, 1972.
- **Hak Dini Kur'an Dili**, (Elmalı M. Hamdi Yazır) C:1, T.C. Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı No: 5, Ebuzziya Matbaası, İstanbul, 1935.
- AÇIL, A. Fethi, **Genel Ekonomi Dersleri**, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayını, Ankara, 1977.
- AHMED, Muhammed Cemal, **İslâm İktisadının Üstünlüğü**, Hilal Yayınları, İstanbul, 1971.
- ATEŞ, Süleyman, **Kur'an Nizâmı**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1979.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Hukuku İslamiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu**, C. 6, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1974.
- DİNÇER, Nahid Rıfki, **İslâm İnkılabına Bakışlar**, Kayihan Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1978.
- EBU'LA'LÂ EI-MEVDÛDÎ, **Faiz**, Hilal Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1977.
- FAZL' UR RAHMAN, **İslamiyet ve İktisadi Adalet Me-selesi**, Erz. A. Üniv. Yayını (Tercüme: Yusuf Ziya Kavakçı), Erzurum, 1976.
- HATEMÎ, Hüseyin, **İslâm Açısından Sosyalizm**, Çığır Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1971.
- İBRAHİMİ HALEBÎ, **İzahlı Mültekâ Tercemesi**, C. 3 (Tercüme: Mustafa Uysal), Konya, 1975.
- İSLÂM CEMİYETİ (A.B.D), **İslâm'da Ekonomik ve Sosyal Düşüncenin Çağdaş Görünümü**, Düşünce Yayınları, İstanbul, 1978.
- KARAKOÇ, Sezai, **İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü**, Diriliş Yayınları, İstanbul, 1976.
- KUTUB, Seyyid, **İslâm ve Faiz** (Tercüme: Abdullah Dallar), Elif Yayınları, Ankara.
- KUREŞİ, Enver İkbâl, **Faiz Nazariyesi ve İslâm** (Tercüme: Prof. Salih Tuğ), İrfan Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 1972.
- KUYUCAK, Hazım Atıf, **İktisad Dersleri**, İstanbul Üni. İktisad Fakültesi Yayını, İstanbul, 1960.
- AHMED, Mahmud, **İslâm İktisadi: Mukayeseli Bir Tetkik** (Tercüme: Yusuf Ziya Kavakçı), Çağaloğlu Yayınevi, İstanbul, 1975.
- M. A. MANNAN, **İslâm Ekonomisi (Teori ve Pratik)**, (Tercüme: Bahri Zengin, Tevfik Ömeroğlu), Fikir Yayınları, İstanbul.
- HAMİDULLAH, Muhammed, **Modern İktisad ve İslâm**, Sinan Yayınevi, İstanbul, 1968.
- NURSÎ, Said, **Sözler: Mektûbat**, Sözler Yayınevi, İstanbul, 1977.
- ÖZGÜVEN, Ali, **İktisad Bilimine Giriş**, Bursa İ. T. İ. A yayını, Bursa, 1979.

- SİDDİKÎ, M. Necatullah, **İslâm Ekonomisinin Temelleri** (Tercüme: Bahar Gürsan), Kaynak Yayınları, 1. Baskı, İzmir, 1976.
- ZEME, Hasan, **Faiz Tarihi ve İslâm** (Tercüme: Osman Şekerci), Sinan Yayınevi, İstanbul, 1968.
- ZEYDAN, Abdulkerim, **Fıkıh (İslâm Hukuku) Usulü** (Tercüme: Ruhi Özcan), Erz. A. Üniv. Yayını, Erzurum, 1979.

dipnotlar

- ¹ Sezai Karakoç, **İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü**, Diriliş Yayınları, İstanbul, 1976, s. 26.
- ² Enver İkbâl Kureysi: **Faiz Nazariyesi ve İslâm** (Tercüme: Prof. Salih Tuğ), İrfan Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 1972 s. 34.
- ³ Elmalı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, C.1, s. :952.
- ⁴ İbrahimi Halebi, **İzahlı Mülteka Tercemesi**, C. 3 (Tercüme: Mustafa Uysal), Konya, 1975, s. 114.
- ⁵ Yazır, a.g.e. C.1 s. 952.
- ⁶ Süleyman Ateş, **Kur'an Nizamı**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1979.s. 54.
- ⁷ Muhammed Hamidullah, **Modern İktisat ve İslâm**, Sinan Yayınevi, İstanbul, 1968.
- ⁸ Hüseyin Hatemi, **İslâm Açısından Sosyalizm**, Çığır Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1971, s. 30 ve 131.
- ⁹ Ebu'l A'lâ El-Mevdudî, **Faiz**, Hilal Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1977, s. 29.
- ¹⁰ Ali Özgüven, **İktisat Bilimine Giriş**, Bursa İ. T. İ. A yayını, Bursa, 1979, s. 418.
- ¹¹ A. Fethi Açıl, **Genel Ekonomi Dersleri**, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayını, Ankara, 1977, s. 278.
- ¹² Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuk-u İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu**, c. 6, s. 104.
- ¹³ Hüseyin Hatemi, **İslâm Açısından Sosyalizm**, s. 111.
- ¹⁴ Elmalı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, c. 1 s. 953.
- ¹⁵ Seyyid Kutub, **İslâm ve Faiz**.
- ¹⁶ Hasan Zeme, **Faiz Tarihi ve İslâm**, s. 8.
- ¹⁷ Hasan Zeme, a.g.e. s. 9.
- ¹⁸ Hasan Zeme, a.g.e., s. 13.
- ¹⁹ Hasan Zeme, a.g.e., s. 16.
- ²⁰ Hasan Zeme, a.g.e., s. 17.
- ²¹ Muhammed Hamidullah, a.g.e., s. 25.
- ²² Bilmen, a.g.e., C. 6, s. 109.
- ²³ Kureşi, a.g.e., s. 80.
- ²⁴ M. A. Manan, **İslâm Ekonomisi (Teori ve Pratik) Cev.**: Bahri Zengin-Tevfik Ömeroğlu, Fikir Yayınları, İstanbul, s. 250.
- ²⁵ M. A. Manan, a.g.e., s. 285
- ²⁶ İslâm'da Ekonomik ve Sosyal Düşüncelerin Çağdaş Görünümü, **Düşünce Yayınları**, Panel Metni, İstanbul 1978, s. 78.
- ²⁷ Muhammed Hamidullah, a.g.e., s. 39.
- ²⁸ Açıl, a.g.e., s. 277.

- ²⁹ Muhammed Hamidullah, a.g.e., s. 27-28.
- ³⁰ Muhammed Hamidullah, a.g.e., s. 27.
- ³¹ Dinçer, Nahid, **İslâm İnkılabına Bakışlar**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1978, 1. Baskı, s. 227-228.
- ³² Kureşi, a.g.e., s. 79.
- ³³ Mahmud Ahmed, a.g.e., s. 57.
- ³⁴ Bilmen, a.g.e., C. 6 s. 110.
- ³⁵ Yazır, a.g.e., C. 6 s. 955.
- ³⁶ Hatemi, a.g.e., s. 145.
- ³⁷ Nursi Said, **Sözler**, s. 429 ve **Mektûbat**, s. 282.
- ³⁸ Hatemi, a.g.e., s. 145.
- ³⁹ Mahmud Ahmed, a.g.e., s. 55-56.
- ⁴⁰ Dinçer, a.g.e., s. 232.
- ⁴¹ A.g.e., s. 233.
- ⁴² A.g.e., s. 234-235.
- ⁴³ Kureşi, a.g.e. s.110.
- ⁴⁴ Ebu'l-A'lâ El-Mevdûdî, a.g.e., s.19.
- ⁴⁵ Sıddıkî, Muhammed Necatullah, **İslâm Ekonomisinin Temelleri**, Çev.: Bahar Gürsan, Kaynak Yayınları, İzmir 1976, s. Baskı, s. 76.
- ⁴⁶ A.g.e. s. 75.
- ⁴⁷ Muhammed Hamidullah, a.g.e. s. 39.
- ⁴⁸ Ahmed Muhammed Cemal, a.g.e., s. 67-68.
- ⁴⁹ Muhammed Faruk, a.g.e.
- ⁵⁰ Ateş, a.g.e., s. 56-57.
- ⁵¹ Kureşi, a.g.e., s. 77.